

JOANNA WASILUK
BIAŁYSTOK

Станаўленне беларускай нацыянальнай ідэі ў паслярэформенны перыяд – Кастусь Каліноўскі

Адным з цэнтральных і трагічных звенняў палітычнага і духоўнага адраджэння беларусаў у XIX стагоддзі з’яўляецца Студзеньскае паўстанне 1863 года. Пасля сялянскай рэформы 1861 года, якая ў значнай ступені адабрала ў сялян надзею на сацыяльнае разняволенне, паляпшэнне жыццёвых варункаў, у Беларусі і Літве пачаліся бурныя выступленні ў падтрымку вызваленчага руху на тэрыторыі Польшчы. Кіраўніком паўстання на былых землях Вялікага Княства Літоўскага стаў малады рэвалюцыянер Кастусь Каліноўскі (1838–1864), народжаны ў сям’і безземельнай шляхты ў вёсцы Мастаўляны Гродзенскага павета. Пачынаў вучобу Кастусь Каліноўскі ў Свіслацкай гімназіі, вядомай высокім узроўнем навучання і патрыятычнымі традыцыямі, аднак закончыў ужо пяцікласнае павятовае вучылішча, у якое была пераўтворана гімназія. Пасля заканчэння школы юнак накіроўваецца ў 1855 годзе да старэйшага брата Віктара ў Маскву, адкуль неўзабаве абодва пераязджаюць у Пецяярбург, дзе Кастусь становіцца студэнтам юрыдычнага факультэта. Вучоба ў Пецяярбургскім універсітэце аказала надзвычайны ўплыў на станаўленне дэмакратычнага светапогляду Кастуса Каліноўскага. На працягу 1856–1859 гадоў ён чытае выданні польскай рэвалюцыйнай эміграцыі, лісты герцэнаўскага “Колокола” і такім чынам, прасякаецца ідэямі рускіх і польскіх рэвалюцыйных дэмакратаў. На той час у Пецяярбурзе ўжо існавала ваенна-рэвалюцыйная арганізацыя, узначальваемая Я. Дамброўскім і З. Серакоўскім. Сам Кастусь становіцца адным з кіраўнікоў рэвалюцыйнага студэнцтва¹.

Такім чынам, на Беларусь Каліноўскі вярнуўся ўжо сфарміраванай асобай, якая стаяла за здзяйсненне найважнейшых патрабаванняў

¹ Г. Кісялёў, *Рыцар свабоды*, [у:] Кастусь Каліноўскі, *За нашу вольнасць. Творы, дакументы*, Мінск 1999, с. 7, 8.

шырокіх мас беларускага народа². Найлепшай формай дзяржаўнага ўладкавання ён лічыў дэмакратычную рэспубліку, марыў пра роўнасць, распаўсюджванне адукацыі і культуры ў народзе, прызнаваў права народа на самавызначэнне. Здзяйсненне ўсяго гэтага, на думку К. Каліноўскага, будзе магчымым пры змене палітычнай сістэмы. Свае ідэалы ён выказаў таксама ў мастацкай творчасці. Кастусь Каліноўскі ўвайшоў у літаратуру як аўтар і рэдактар першай нелегальнай беларускай газеты *Мужыцкая праўда*, а таксама палымянага завету *Лісты з-пад шыбеніцы*, напісанага незадоўга да пакарання смерцю ў віленскім астрозе. Выйшла сем нумароў беларускамоўнай газеты *Мужыцкая праўда*. Першы нумар пабачыў свет у канцы чэрвеня – пачатку ліпеня 1862 года. Да канца гэтага года выйшла яшчэ пяць нумароў з перыядычнасцю прыблізна адзін нумар на месяц. І апошняя *Мужыцкая праўда* пабачыла свет у чэрвені 1863 года.

Цалкам невыпадковаю бачыцца назва выдання, як зазначае гісторык Алег Латышонак: „(...) пад канец існавання Рэчы Паспалітай „беларус” значыла „мужык”, беларуская мова – простая мова”³. Роля газеты К. Каліноўскага ў фарміраванні беларускай нацыянальнай ідэі належным чынам ацэнена ў акадэмічным выданні *Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў*. Генадзь Кісялёў называе *Мужыцкую праўду* першым зародкам, правобразам будучай праграмнай прадмовы Ф. Багушэвіча да *Дудкі беларускай*⁴. Вялікі паэт-дэмакрат лічыў „мужыцкую” мову беларускай, адкрыта акрэсліў вядучае месца мовы ў гістарычным лёсе нацыі. Газета была прызначана для сялянскага насельніцтва Беларусі, аб чым сведчыць ужо сама назва. К. Каліноўскі намерваўся выдаваць газету даўжэйшы час, але паліцэйская пагроза спыніла яе выхад на сёмым нумары. У студзені 1863 года ў польскай лонданскай газеце *Głos wolny* быў перадрукаваны ў арыгінале, на беларускай мове, шосты нумар *Мужыцкай праўды*. Відаць, К. Каліноўскі лічыў магчымым звяртацца на роднай мове не толькі да беларускага ці польскага народа, але і да еўрапейскай грамадскасці, што сведчыць аб тым, якое высокае месца займала беларуская мова ў свядомасці і планах Каліноўскага⁵. Паказваючы сялянам шлях да вызвалення, публіцыст пастаянна падкрэсліваў, што яно можа ажыццявіцца толькі

² W. Kordowicz, *Konstanty Kalinowski*, Warszawa 1955, s. 67.

³ А. Латышонак, *Нацыянальнасць – Беларус*, Вільня 2009, с. 402.

⁴ *Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў*. У 2-х тамах, нав. рэд. У. Мархель, т. 2, с. 323.

⁵ Г. Кісялёў, *Рыцар свабоды*, [у:] Кастусь Каліноўскі, *За нашу вольнасць. Творы, дакументы*, с. 17.

дзякуючы іх актыўнаму непасрэднаму ўдзелу ў барацьбе. Ён верыў у сэнс і паспяховасць рэвалюцыі, бачыў у ёй рэалізацыю сапраўды светлай будучыні сваёй Радзімы.

У беларускай літаратуры ўвага да селяніна, яго ўнутранага свету актывізуецца з пачатку XIX стагоддзя. Просты чалавек пераважна не задумваўся над пытаннямі сваёй нацыянальнай прыналежнасці, сацыяльным ці палітычным становішчам краю. Аднак сама рэчаіснасць, рух эканамічных фармацый абумовілі зрухі ў грамадскай свядомасці. Адмена прыгоннага права няшмат змяніла ў лёсе большасці сялян, што абвострана адчувалася лепшымі прадстаўнікамі тагачаснай беларускай інтэлігенцыі, сапраўднымі патрыётамі. Таму лёс селяніна аказваецца ядром усіх эстэтычных поглядаў Кастуся Каліноўскага. Свядома на ролю правадыра сялянскай грамады для наладжвання шчырай, адкрытай, сур'ёзнай размовы з селянінам аўтар *Мужыцкай праўды* прапануе Яську – гаспадара з-пад Вільні. К. Каліноўскі стварае вобраз перадавога беларускага селяніна свайго часу. Яська, пэўна ж, просты гаспадар, але жыве блізу сталіцы, таму больш дасведчаны і адукаваны, чым большасць сялян, што дае яму падставы дзяліцца сваім вопытам і даваць парады суайчыннікам: „Каб расталкаваць людзям, у чом праўда, я пішу пісьмо, а пісаці буду, як Бог і сумленне кажа – вы адно мяне, такога самага мужыка, як і вы, паслухайце добра”⁶. Кастусь Каліноўскі, раскрываючы высокае прызначэнне простага чалавека, абуджаючы пачуццё годнасці селяніна, здольнага цярдліва пераносіць свае крыўды, хоча пераўтварыць яго з пасіўнага назіральніка ў актыўнага дзеяча, які можа пераіначыць сваю будучыню. „Мінула ўжо тое, калі здавалася ўсім, што мужыцкая рука здасца толькі да сахі, цяпер мы самі можам пісаці і то пісаці такую праўду справядлівую... Няхай пазнаюць, што мы можам не толькі карміць сваім хлебам, но і яшчэ і вучыць сваёй мужыцкай праўдзе”⁷. Вуснамі Яскі-гаспадара з-пад Вільні прамаўляе аб сваіх сацыяльных і нацыянальных правах сам народ. Слушна зазначае літаратуразнаўца Генадзь Кісялёў, што словы, выказаныя ў гэтай газеце „азначаюць нараджэнне сялянскай дэмакратыі на Беларусі”⁸. Можна з вялікай верагоднасцю меркаваць, што ў іншых сацыяльна-палітычных умовах паўстання 1863 года Кастусь Каліноўскі не спалучаў бы лёсу беларускай зямлі з Польшчай, а рэалізаваў бы магчымасці незалежнасці сваёй Радзімы ад цывілізаванага Захаду і тыранічнага царскага Усходу.

⁶ К. Каліноўскі, *За нашу вольнасць. Творы, дакументы*, с. 28.

⁷ Тамсама, с. 27.

⁸ Г. Кісялёў, *Сейбіты вечнага*, Мінск 2009, с. 75.

У двух нумарах *Мужыцкай праўды* правадыр паўстання супраць-пастаўляў царскай палітыцы XIX стагоддзя больш справядлівую ўладу, у якой ён бачыў ідэал грамадскага і сацыяльнага парадку. Менавіта такі ідэальны „ронд” існаваў у часы Вялікага Княства Літоўскага. Міф пра „залаты век” у беларускай мінуўшчыне і надзея на нацыянальнае вызваленне быў выказаны К. Каліноўскім наступным чынам: „Быў то калісьці народ наш вольны і багаты. Не помняць гэтага нашыя бацькі і дзеды, но я вычытаў у старых ксёнжках, што так калісьці бывала”⁹. Вядома ж, што на тэрыторыі так званага Паўночна-Заходняга краю закладаліся рускія школы для русіфікацыі беларусаў і іншых народаў, „каб заўсім перарабіці на маскаля”¹⁰, „(...) а ў гэтых школах учась па-маскоўску, – піша Кастусь Каліноўскі ў *Пісьмах з-пад шыбеніцы*, – гдзе ніколі не пачуеш і слова па-польску, па-літоўску да і па-беларуску, як народ таго хоча (...)”¹¹.

У *Пісьмы...* уплецены адзіны вядомы верш Кастуся Каліноўскага *Марыська чарнабрэва, галубка мая*. Сваім патрыятычным пафасам і эмацыянальнай напружанасцю гэты твор блізкі да яго палымянай публіцыстыкі. Верш стаў для паэта аб’яўленнем праўды і ахвяры, якую ён склаў Айчыне і свайму народу. Тым больш, што твор быў напісаны ў турме, калі перад шыбеніцай была выказана апошняе, найважнейшае, сутнаснае, тое, што было сэнсам яго жыцця. Верш падзяляецца на дзве структурныя часткі. У асабістай К. Каліноўскі звяртаецца да каханай з выяўленнем жалю аб немагчымасці шчаслівага супольнага жыцця і болю вечнай ростані. Ён меў на ўвазе канкрэтную жанчыну, сваю нявесту Марыю Ямант, аднак у вершы яе вобраз перарастае ў сімвал Радзімы. Грамадзянская частка верша адрасуецца ўсяму беларускаму народу.

Лёс Марыі, як і Кастуся Каліноўскага, непарыўна звязаны з лёсам паўстання. Маладых людзей пазнаёміў брат Марылі Юзаф Ямант, з якім Каліноўскі вярнуўся ў Вільню пасля заканчэння Пецярбургскага ўніверсітэта. Абодва належылі да кіраўнічай групы студэнцкага руху, якая аб’ядноўвала ўніверсітэцкую моладзь з Літвы, Беларусі, Украіны і Польшчы. У гісторыю польскага і беларускага рамантызму ўпісаны абставіны сустрэчы і нешчаслівага кахання Адама Міцкевіча і Марылі Верашчакі, якія пазнаёміліся таксама дзякуючы брату дзяўчыны Міхалу. На каханні Марылі і Кастуся таксама адціснута таўро бунтарнага XIX стагоддзя. Апрача ўласнай прыхільнасці іх

⁹ К. Каліноўскі, *За нашу вольнасць. Творы, дакументы*, с. 28.

¹⁰ Тамсама, с. 32.

¹¹ Тамсама, с. 43.

аб'ядноўвалі, можа і найперш, ідэалы нацыяльна-вызваленчай барацьбы, мары пра народнае шчасце, дзеля здзяйснення якіх яны гатовы былі ахвяраваць сваім жыццём¹². Верш *Марыська...*, як акрэслівае А. Лойка, з'яўляецца мужнай споведдзю чалавека вялікага духоўнага гарэння¹³.

Малады рэвалюцыянер, цалкам аддадзены нацыянальна-вызваленчай барацьбе, без нараканняў на трагічны лёс развітваецца з дарагім яму беларускім людам, спадзяючыся, што справа, распачатая ім і яго паплечнікамі, пераможа.

Бывай здаровы, мужыцкі народзе,
Жыві ў шчасці, жыві ў свабодзе
І часам спамяні пра Яську твайго,
Што загінуў за праўду для дабра твайго¹⁴.

Слушна зазначыў Алег Лойка, што не толькі аб разуменні К. Каліноўскім эмацыянальнай сілы ўздзеяння вершаванага слова сведчыць той факт, што ён узяўся за пяро ў перадсмяротных хвіліны: „Заступнік народных нізоў, Каліноўскі сцвярджаў гэтым і іх (сялян – І. В.) права на паэзію, сцвярджаў, падобна да таго, як усёй сваёй ранейшай дзейнасцю абараняў правы мужыкоў на зямлю, волю, родную мову, бацькаўшчыну”¹⁵, а форма публіцыстычнага закліку следам за К. Каліноўскім назаўсёды ўвайшла ў выяўленчыя сродкі беларускіх пісьменнікаў¹⁶.

Такім чынам, падаўленнем паўстання 1863 года закончыўся першы этап нацыянальнага Адраджэння. Царская ўлада, якая глядзела на збройнае выступленне як на інтрыгу палякаў, у 1867 годзе афіцыйна забараніла беларускі друк (лацінкай). І менавіта з творчасці Францішка Багушэвіча (1840–1900), касіянера ў паўстанчых атрадах К. Каліноўскага, пачалася ў паслярэформенны перыяд другая хваля беларускага адраджэнскага руху, скіраванага на абуджэнне нацыянальнай самасвядомасці народа, развіццё яго мовы, літаратуры, іншых відаў мастацтва, грамадскай думкі, урэшце, на стварэнне незалежнай дзяржавы.

¹² В. Шалькевіч, *Невядомыя старонкі жыцця Кастуся Каліноўскага*, [у:] *Сыны і пасынкi Беларусі*, Мінск 1996, с. 168.

¹³ А. Лойка, *Гісторыя беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд*, ч. 1, с. 179.

¹⁴ К. Каліноўскі, *За нашу вольнасць. Творы, дакументы*, с. 45.

¹⁵ А. Лойка, *Гісторыя беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд*, ч. 1, с. 179.

¹⁶ В. Каваленка, *Вытокі. Уплывы. Паскоранасць*, с. 169.

STRESZCZENIE**Kształtowanie się idei narodowej w okresie
pouwłaszczeniowym – Konstanty Kalinowski**

Artykuł jest poświęcony kształtowaniu się idei narodowej w okresie formowania nowej literatury białoruskiej (XIX w.). Zwraca się szczególną uwagę na wkład Konstantego Kalinowskiego w rozwój białoruskiej idei narodowej w okresie powłaszczeniowym. W swoich odezwach do ludu marzył on o zaprowadzeniu równości, rozpowszechnieniu edukacji i kultury, wyzwoleniu narodowym. Swoje ideały społeczno-narodowe Konstanty Kalinowski formułował w twórczości publicystycznej, która jest przedmiotem analizy tego artykułu. Jest on autorem pierwszej, działającej nielegalnie, białoruskojęzycznej gazety „Музыка́я прауда” i płomiennego testamentu *Listy spod szubienicy*.